

⁴ Филиал Витебского областного архива. Ф. 10051, оп. 1, д. 247, л. 256; д. 128, л. 242.

⁵ Подсчитано по ЦГАОР РБ. Ф. 6, оп. 1, д. 337, л. 56.

⁶ Гл.: И о ф ф е Э. // Родник. 1989. № 10. С. 37.

І. А. ЛІТВІНОЎСКИ

ПЕРШЫЯ КРОКІ СЕЛЬСКОЙ ЭЛЕКТРЫФІКАЦЫІ НА БЕЛАРУСІ

Гады аднаўленчага перыяду сталі часам з'яўлення першых сельскіх электрычных станцый на Беларусі. Так, Барысаўскі павятовы савет народнай гаспадаркі ўжо ў чэрвені 1921 г. пачаў разглядаць рэальныя магчымасці ўстанаўлення электрычнага асвятлення ў вёсках павета¹.

Першыя сельскія электрычныя станцыі ствараліся пры саўгасах. Калі ў 1918 г. у сельскай гаспадарцы Беларусі было ўсяго тры электраўстаноўкі, то ў 1922 г. электрычныя станцыі мелі ўжо сем саўгасаў: «Смілавічы», «Блонь», «Беразіно», «Дойнічэва», «Дурынічы», «Сінча» і «Канстанцінава». Станцыі працавалі пераважна для асвятлення гаспадарчых будынкаў у саўгасах і дамоў навакольнага насельніцтва. Буйнейшай і найбольш прыбыткавай з гэтых станцый была электрастанцыя ў Смілавічах. Яна сілкавала 412 лямпаў у мястэчку і 176 у саўгасе, прыносячы валовы даход у 1030 пудоў жыта за год (16,5 т), бо памер штомесячнай платы за электраэнергію быў устаноўлены ў 10 фунтаў жыта за лямпу. Электрастанцыя саўгаса «Блонь» давала энергію для 180 электралампаў сялянскіх дамоў Блоні і Зарэчча і 20 лямпаў вытворчых памяшканняў саўгаса, маючы даход памерам 450 пудоў жыта ў год. Электрастанцыя ў саўгасе «Беразіно» забяспечвала электраэнергіяй 300 лямпаў, а ў саўгасе «Дукора» — 450 лямпаў².

Выданая ў 1924 г. інструкцыя па ўжыванню адзінага сельскагаспадарчага падатку з'явілася важнай мерай у справе стымулявання электрыфікацыі сельскай гаспадаркі. Яна давала права саветам народных камісараў саюзных рэспублік устанаўліваць прэміраванне за ўжыванне аб'яднаннямі і насельніцтвам разнастайных удасканалванняў. Гэта прэміраванне праводзілася ў форме скідак з падатку і надбаўкі да яго. Ільготы распаўсюджваліся таксама і на тыя грамадскія арганізацыі, якія ўжывалі электрычную энергію для сельскагаспадарчых работ, апрацоўкі сельскагаспадарчых прадуктаў, саматужных промыслаў і культурных патрэб³.

Надаючы шмат увагі развіццю сельскага электрабудаўніцтва, мясцовыя органы ўлады клапаціліся таксама і пра тое, каб электрычная энергія пранікала ў самыя аддаленыя куткі рэспублікі, уносячы ў побыт мясцовага насельніцтва дасягненні сучаснай культуры. У снежні 1924 г. пленум Віцебскага акружнага выканкама прыняў план электрыфікацыі на 1925 г. У ім было прадугледжана будаўніцтва шэрагу электрычных станцый у найбольш далёкіх сёлах акругі. Запланавана было пабудаваць станцыі ў наступных месцах: 1) у мястэчку «Адамава» Сененскага раёна Алексініцкага сельсавета на рацэ Абаланка магутнасцю 30 кВт; 2) у блыным мястэчку «Цяпіна» Чашніцкага раёна на прытоку ракі Улы магутнасцю 30 кВт; 3) на рацэ Аўсянцы, на мяжы Гарадокскага і Межынскага раёнаў, магутнасцю 60 кВт⁴.

Перспектыўны аперацыйна-фінансавы план Віцебскага таварыства сельскагаспадарчага крэдыту прадугледжваў выдзяленне для збудавання гэтых станцый доўгатэрміновай пазыкі ў памеры 50 тыс. руб. Цалкам падтрымліваючы мерапрыемствы па сельскаму электрабудаўніцтву, Віцебскі акрвыканкам прасіў ЦВК БССР аказаць магчымую падтрымку для здзяйснення намечанага плана шляхам бясплатнага выдзялення лесаматэрыялаў, а таксама дазволу абвясціць насельніцтва, што пасля пабудовы гэтых электрастанцый яму на працягу чатырох гадоў будзе рабіцца скідка з сельскагаспадарчага падатку ў памеры ад 10 да 100 % (але не менш 5 рублёў на двор) згодна з інструкцыяй па ўжыванню адзінага сельскагаспадарчага падатку⁵.

Там, дзе ўжо існавалі электрычныя станцыі, сяляне хутка ацэньвалі іх карысць. Так, на ўрачыстым сходзе ў гонар пуску Хойніцкай электрастанцыі, які адбыўся 11 красавіка 1924 г., адзначалася, што зацікаўленасць селяніна ў электрыфікацыі вельмі моцная, таму што электраэнергія дапамагае яму ўзняць гаспадарку, палегчыць працу. Сход пастанавіў: «Лічыць неабходным імкнуцца да пашырэння і паглыблення працы па электрыфікацыі воласці, каб нараўне з электрычным асвятленнем ужываць электрычную энергію для сельскагаспадарчых машын і прыстасаванняў»⁶.

Аднаўляючы народную гаспадарку, савецкія і гаспадарчыя органы рабілі захады па падвыдзенню індустрыяльнай базы пад развіццё сельскай гаспадаркі. Гэтымі першымі крокамі і было сельскае электрабудаўніцтва.

Першыя электрычныя станцыі, якія былі пабудаваны ў сельскай мясцовасці і пачалі складаць у гады аднаўлення перыяду групу станцый сельскагаспадарчага значэння, можна было падзяліць на наступныя віды: электрастанцыі, якія знаходзіліся ў мястэчках і працавалі ў большасці выпадкаў у комплексе з млынамі, лесапільнымі, крухмальнымі і вінакурнымі заводамі і г. д. у якасці дапаможных збудаванняў; электрастанцыі, абсталяваныя пры саўгасах. Пераважная колькасць электраэнергіі, якая вырабляецца на станцыях абодвух відаў, выкарыстоўвалася для асвятлення жыхлых і вытворчых памяшканняў.

Увогуле, на пачатку 20-х гг. сельскае электрабудаўніцтва знаходзілася яшчэ ў пачатковым стане, праходзіла амаль што без усялякай планавай прывязкі. Толькі з 1926/27 аператыўнага года гэтымі пытаннямі пачынае займацца створанае пры Наркамземе БССР бюро па сельскай электрыфікацыі⁷. У сферу дзейнасці бюро былі ўключаны ўсе электрычныя станцыі, якія былі ў мястэчках і многіх раённых гарадах, хаця яны часта не мелі сувязі ні з сельскагаспадарчай вытворчасцю, ні з асвятленнем вёсак. У выніку такога падліку колькасць сельскіх электрастанцый узрасла з 18 у 1925/26 г. да 24 — у пачатку першай пяцігодкі⁸. Гэтыя станцыі мелі нязначную магутнасць. Так, напрыклад, Зембінская станцыя мела магутнасць 12 кВт, а станцыя саўгаса «Дойнічэва» на Бабруйшчыне — 25 кВт⁹. Электрычнай энергіяй у пачатку першай пяцігодкі карысталася пераважна насельніцтва, якое пражывала на тэрыторыі саўгасаў. Некаторыя саўгасы або мелі ўласныя электрастанцыі, або атрымлівалі энергію з бліжэйшых мястэчак, ці раённых гарадоў. На асінаўскіх тарфяных балотах буйная раённая электрастанцыя (будучая БелГРЭС), якая будавалася з 1927 г., давала вялікія магутнасці не толькі для асвятлення вёсак, але і для сельскагаспадарчай вытворчасці.

Праблема электрыфікацыі вёсак і выкарыстання электраэнергіі ў сельскай гаспадарцы разглядалася на сесіі ЦВК БССР восьмага склікання, якая праходзіла ў Мінску ў верасні 1928 г., як адна з галоўных задач аднаўлення. Зыходзячы з рашэнняў сесіі ЦВК БССР, камісія па ўліку спажыву току БелГРЭС непасрэдна занялася пытаннем электрыфікацыі сельскай гаспадаркі. У сувязі з тым, што галоўным спажывцом электраэнергіі павінен быў стаць Віцебск і яго акруга, у канцы 1928. камісія распрацавала і ўзгадніла з наркаматам Земляробства, Віцебскім акрпланам і акрэямддзелам план электрыфікацыі. Члены рабочай часткі камісіі сумесна з прадстаўнікамі райвыканкамаў аб'ехалі ўсе месцы, дзе пройдзе лінія трасы, выявіўшы ўсіх патэнцыяльных спажывцоў.

Віцебская акруговая планавая камісія распрацавала тарыфы платы за электраэнергію ў сельскай мясцовасці. У аснову іх былі пакладзены фактычныя выдаткі селяніна на газу для асвятлення і малацьбу каласавых (асвятляльны і вытворчы тарыфы былі розныя). Даследаванні паказалі, што найменшая сума расходаў на газу складае прыкладна 4 рублі за год на двор, а ў асобных выпадках яна дасягала 12 рублёў. Зыходзячы з гэтага і быў наменчаны тарыф: за лампу на 16 свечак (20 Вт) — 4 рублі за год (34 капеек за месяц); за 1 лампу на 25 свечак (30 Вт) — 6 рублёў за год (50 капеек за месяц). У вытворчасці ўстанаўлівалася аплата 10 капеек за кілават-гадзіну. Ужыванне электрычнасці ў сельскай гаспадарцы не толькі аблягчала працу, але было выгадна і з эканамічнага пункту гледжання.

У ліпені 1929 г. акруговая камісія па планаванню разгледзела пытанне аб электрыфікацыі Аршанскага, Дубровенскага, Горэцкага і Дрыбінскага раёнаў. Ад кожнай падстанцыі будучай БелГРЭС было запланавана электрыфікаваць 140 населеных пунктаў, з якіх каля 50 складалі калгасы і саўгасы. Да 1 ліпеня 1929 г. па Віцебскаму, Аршанскаму, Дубровенскаму, Шклоўскаму і Капыльскаму раёнам меркавалася пракласці 25 трас, ахапіўшы 415 населеных пунктаў¹⁰.

Магутнасць запраектаваных да скарыстання ў сельскай гаспадарцы электраматораў, якія павінны былі атрымліваць электраэнергію толькі ад Беларускай ГРЭС, шматразова перавышала сумарную магутнасць усіх электраматораў, усталяваных у сельскай гаспадарцы Беларусі да 1931 г., якая дасягала толькі да 144 кВт.

Недахопы ў развіцці сельскай электрыфікацыі Беларусі ў 20-я гг. тлумачацца перш за ўсё цяжкасцямі ў фінансаванні сельскага электрабудаўніцтва і адноснай дарагоўляй электраэнергіі, якую выраблялі

на невялікіх станцыях, малалікасю адпаведных спецыялістаў, адсутнасцю эканамічна абгрунтаваных праектаў сельскіх электрастанцый, а таксама слаба разгорнутай прапагандай ролі электраэнергіі ў індустрыялізацыі сельскай гаспадаркі.

¹ Гл.: Белорусская деревня. 1921. 24 чэрвеня.

² Гл.: Народное хозяйство Белоруссии. 1922. № 12. С. 71—72.

³ Гл.: Беднота. 1924. 8 чэрвеня.

⁴ ЦДАКР РБ. Ф. 143, воп. 1, спр. 24, арк. 97.

⁵ Там жа. Арк. 97—98.

⁶ ДА Гомельскай вобласці. Ф. 665, воп. 1, спр. 20, арк. 3.

⁷ Савецкая Беларусь. 1928. 31 снежня.

⁸ Ад з'езду да з'езду. Менск, 1929. С. 168.

⁹ ЦДАКР РБ. Ф. 48, воп. 1, спр. 4432, арк. 296—297, 518—520.

¹⁰ Там жа. Ф. 63, воп. 1, спр. 2093, арк. 239; ДА Віцебскай вобласці. Ф. 130, воп. 2, спр. 2, арк. 11.

І. В. ФРАЛОВА

БЕЛАРУСІЗАЦЫЯ НАРОДНАЙ АСВЕТЫ ў 20-я ГАДЫ

Першыя крокі па ажыццяўленню палітыкі беларусізацыі пачаліся яшчэ ў 1918 г., калі быў утвораны Беларускі нацыянальны камісарыят, культурна-асветніцкі аддзел якога ставіў сваёй мэтай арганізацыю адзінай працоўнай школы на Беларусі. Аддзел склікаў у Маскве з'езд настаўнікаў з Беларусі, дзе абмяркоўваўся план развіцця народнай асветы ў рэспубліцы. З 11 ліпеня па 12 жніўня 1918 г. у Маскве пад кіраўніцтвам аддзела праходзілі заняткі народнага ўніверсітэта для настаўнікаў, дзе быў прачытаны курс лекцый па гісторыі і геаграфіі Беларусі. У пунктах найбольшага сканцэнтравання бежанцаў з Беларусі аддзел адкрыў школы для іх дзяцей.

Адзін з першых дэкрэтаў ЛітБела — «Дekret о реорганизации школьного дела» — прадпісваў пры стварэнні адзінай працоўнай школы трымацца прынцыпу «нацыяналізацыі», што азначала навучанне на роднай мове пры адначасовым вывучэнні адной з моў, распаўсюджанай у рэспубліцы. У развіццё палажэнняў дэкрэта НКА ЛІБ выдаў інструкцыю аб мясцовых мовах: вывучэнне другой мовы ўводзілася з трэцяга года навучання, а выбар яе даваўся саветам народнай асветы пры павятовых альбо гарадскіх аддзелах народнай асветы¹.

29 кастрычніка 1920 г. на пасяджэнні камітэта Наркамасветы Беларусі было пастаўлена пытанне аб неабходнасці пашырэння дзейнасці беларускіх секцый пры павятовых аддзелах народнай асветы. 20 лістапада 1920 г. загадчык беларускага аддзела НКА В. Ільчонак направиў Мінскай губернскай партыйнай тройцы запіску з абгрунтаваннем неабходнасці пераводу навучання ў школах на беларускую мову і адначасовую арганізацыю школ для ўсіх нацыянальных меншасцей рэспублікі. Пастанова Цэнтральнага бюро КП(б)Б ад 1 снежня 1920 г. «О белорусизации Компроса» нацэльвала на «принудительность изучения белорусского языка» і неабходнасць устанаўлення «равноправия местных языков»². У снежні 1920 г. у Мінску пачалі дзейнічаць курсы па падрыхтоўцы настаўнікаў беларускай пачатковай школы: да выкладання на іх былі запрошаны некаторыя прадстаўнікі апазіцыйнай інтэлігенцыі: Ю. М. Лёсік, П. Бадунова і іншыя.

З пачатку 1921/22 вучэбнага года ў БССР прыступілі да практычнага ажыццяўлення беларусізацыі ў нулявых і першых класах сямігадовай і вясковых школах, кантынгент якіх складваўся з дзяцей-беларусаў. Арганізацыя беларускіх школ была немагчымай без дастатковай колькасці падручнікаў і кніг. Ужо вясною 1921 г. Ільчонак направиў у СНК БССР пісьмо, дзе адзначаў, што «становішча з беларускімі кніжкамі страшэнна цяжкае, кніжак німа». 6 красавіка 1922 г. НКА сваім цыркулярам растлумачыў Мінскаму гарадскому аддзелу асветы, што «выхаваньне дзяцей у садах павінна весціся на роднай мове»³. Загад НКА № 267 ад 14 верасня 1922 г. патрабаваў: «Ва ўсіх школах на тэрыторыі Б.С.С.Р. дзе выкладаньне вядзецца на расейскай і польскай мове, абавязкова ўвесці беларускую мову, як прадмет, з першай клясы, а ў жыдоўскіх і іншых чыста-нацыянальных школах — з 4 класы»⁴.

7 мая 1923 г. калегія Галоўпрафасветы ССРБ зацвердзіла палажэнне аб педтэхнікумах, дзе між іншым было запісана: «Педагогический техникум выпускает преподавателей на родном языке»⁵. З лета 1923 г. курсы